

ТРАНСФОРМАЦІЯ АРАБСЬКОГО СВІТУ: СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ

Ель Гуессаб Карім

Запорізький національний університет

Анотації:

Проаналізовано арабський світ з погляду соціології та філософії. Розглянуто світогляд арабів від початку їх існування до сьогодні в різних аспектах – релігійному, культурному, науковому, філософському, а також у повсякденному житті. З'ясовано устрій родоплем'яного арабо-мусульманського світу й розкрито роль чоловіка й роль жінки в побуті. Наведено думки філософів Близького Сходу про людські чесноти та їх вплив на правління в країні й відносини в суспільстві загалом.

Эль Гуессаб Карим. Трансформация арабского мира: социально-философский анализ

Проанализирован арабский мир с точки зрения социологии и философии. Рассмотрено мировоззрение арабов от начала их исторического существования до настоящего времени в различных аспектах – религиозном, культурном, научном, философском, а также в повседневной жизни. Выяснено устройство родоплеменного арабо-мусульманского мира и раскрыты роль мужчины и роль женщины в быту. Приведены мнения философов Ближнего Востока о человеческих достоинствах и их влиянии на правление в стране и отношения в обществе в целом.

El Guessab Karim. The transformation of the Arab world: socio-philosophical analysis

The article analyses the Arab world in terms of sociology and philosophy. The Arab ideology is considered from the beginning of the historical existence to the present in various aspects: religion, culture, science, philosophy and everyday life. The tribal structure of the Arab-Muslim world is estimated. The role of both man and woman in everyday life is shown. The ideas of Middle East philosophers on human virtues and how they influence the government in the country and the relations in the society are stated.

Ключові слова:

Близький Схід, арабо-мусульманський, історія, плем'я, філософія, релігія, іслам, тенденції, духовність, чесність, світогляд, салафізм.

Ближний Восток, арабо-мусульманский, история, племя, философия, религия, ислам, тенденции, духовность, честность, мировоззрение, салафизм.

Middle East, Arab-Muslim, history, tribe, philosophy, religion, Islam, trends, spirituality, honesty, worldview, Salafism.

Ще з давніх-давен дослідники соціальної філософії приділяли значну увагу духовному світу людини, її світогляду. Арабський світ завжди залишався малодослідженим і викликав великий інтерес. Сьогодні проблема арабського світу є досить актуальною, оскільки відбувається посилення впливу близькосхідного регіону на життєздатність усього людства. Країни Сходу мають значні запаси корисних копалин, впливаючи тим самим на соціально-економічні відносини всього світу. Виникає необхідність детального вивчення духовного, соціального та філософського світобачення жителів країн Сходу, що дасть змогу зрозуміти поведінку мусульманина з позиції християнства. Окреслена проблема є актуальною з огляду на подальший зв'язок України з арабським світом, зокрема у сфері соціально-економічних і культурних відносин, а також з урахуванням того, що в країнах Близького Сходу працює багато українських фахівців.

Мусульманський світогляд як явище в теоретичному плані є малодослідженим, а тому виникає необхідність аналізу арабського світу в соціально-філософському аспекті. порушене питання розглядали українські вчені – представники київської філософської школи, зокрема В. Андрущенко, Є. Бистрицький, С. Кримський, М. Попович, В. Рижков, Н. Хамітов. Не меншу цінність мають і дослідження В. Воловика, В. Воронкової, Л. Кривеги, М. Лепського, В. Тарана, присвячені

аналізу арабо-мусульманського світу. Важлива інформація з цього питання міститься у працях Д. Єремеева, Н. Кірабаєва, Г. Керімова, А. Кримського, М. Машанова та ін. Вивченням соціокультурного рівня арабів займався Б. Льюїс, який твердив про неможливість змін в арабському світі. Відомості про культуру цього регіону, його історію, а також основні соціальні зміни є в науковому доробку М. Альфакі, Г. Грюнебаума, Т. Ірміяєвої, А. Родригеса. Проте вивчення порушеної проблеми варто розпочати з праць мислителів Сходу – Аль-Кінді, Аль-Фарабі, Ібн Сіні, Аль-Газалі, Ібн Рушда, Ібн Халдуна та ін. Перші думки про світогляд східної людини викладені в таких книгах, як Коран, Сунна та Шаріат.

Вибір теми дослідження «Арабський світ: соціальний та філософський аналіз» був зумовлений недостатнім вивченням країн Близького Сходу з погляду соціології та філософії. Мета статті: проаналізувати проблеми соціуму арабо-мусульманського світу, з'ясувати, як відображається світогляд народу в культурі та звичаях і які філософські питання розглядаються в країнах Близького Сходу.

Арабські племена ще з давніх часів проживали в Аравії. Араби – автохтонне семітомовне населення півдня Аравійського півострова [6, с. 150]. У III тис. до н. е. семіти мігрували на північ і оселилися в Сирії та Межиріччі. У XIII ст. до н. е. племена арамейців розселилися майже по всій цій

території. За ними рухалися арабські племена, які були етнічно подібні до арамейців. І тому на межі ці два племена становили основну масу населення Палестини, Південної Сирії та частини Межиріччя. При цьому араби, виходячи з особливостей расогенезу, чітко розмежовувалися на південних і північних, що зумовило відмінності в їхньому життєустрої, культурних традиціях, ментальності, родинних звичаях.

У VI–VII ст. в арабів зберігався переважно родоплем'яний устрій. Основою родової організації був намет окремої сім'ї. Група наметів утворювала рід, клан, а кілька кланів об'єднувалися в плем'я. Щодо культури, то як і всі кочові народи, араби славилися своєю гостинністю, хлібосољством, які були для них священними звичаями. Гостя належало шанувати й усіляко йому догоджати. Навіть смертельний ворог, який устиг торкнутися намету, міг почуватися в повній безпеці, адже з того моменту діставав право гостя. Іншим священним звичаєм у тогочасних арабів була кровна помста. Тому під час нападів на чужі каравани чи при викраденні худоби вони дбали, щоб кров людська не проливалася. У родині більше прав було в чоловіків, жінки ж перебували в залежному становищі від них. Чоловік міг мати гарем, що свідчило про його достаток, заможність. Крім того, сім'ям гаремного типу в скрутні часи не загрозувала голодна смерть.

У VI–VII ст. почали виокремлюватися роди й племена, відбулося соціальне розшарування серед арабів. Особливий авторитет у родах мали сеїди, раїси та кахіни. Одним з видів збагачення родової аристократії стали хіми (невеликі оази з ідолами чи святилищем племені) [6, с. 155]. Землі, де були хіми, уважалися священними. Інституція рабства була малорозвиненою. Рабів використовували для роботи на будівництві та для догляду за худобою. Через економічну нестабільність араби не мали можливості збільшувати кількість рабів та утримувати багато невільників.

Цікавим у цей період було світобачення арабів, яке вплинуло на релігію. Серед північних арабських племен поширилося шанування так званих бетилів (від араб. «бейтіл» – букв. «житло бога») [1, с. 255]. Це були вертикально поставлені камені, у яких людська фантазія допомагала побачити антропоморфні фігури. У людській свідомості богів було багато й вони жили поряд. Люди вважали, що там, де жило плем'я, там був і бог. Язичницькі уявлення про богів, ідолопоклонство мирно уживалися з вірою у верховного Бога, який не мав власного імені або, можливо, його заборонялося вимовляти вголос. Саме тому його просто звали Богом

(Аллахом) або використовували слова, що прославляли його прикмети: «Всевишній», «володар людей», «милосердний» тощо.

Центром арабо-мусульманської культури став іслам як тотальна система управління. Принципи цієї релігії виробили новий культурно-історичний тип, який вирізняється загальнолюдським характером. Поширившись у багатьох народів світу, які мають різні етнокультурні системи, цей тип культури заклав певні зміни в поведінці та способі життя. Спираючись на ісламські доктринальні положення та соціально-філософські концепції, місцеві та регіональні етнокультури вбирали в себе риси універсалізму, набували цілісного бачення світу [1, с. 257].

Сучасний іслам характеризується наявністю двох систем, пов'язаних з реформаторством. Перша система спрямовує іслам на джерелавиток, на початковий рівень розвитку духовно-культурного стану. Цей напрям отримав назву «салафізм» і вважається реформаторським. Його підтримують противники західних впливів на духовний і суспільний стан усього мусульманського соціуму. Друга парадигма закладена модернізаторськими тенденціями в ісламі. Проводячи паралелі між прихильниками цих двох систем, можна сказати, що прибічники другої системи, на відміну від палафітів, ведуть боротьбу за відродження ісламу, розвиток його соціуму, а також порушують питання про необхідність відновлення активних контактів із західною цивілізацією, пояснюючи це важливістю використання сучасних світових наукових і освітніх досягнень. Взаємозв'язок ісламу, що виник у доісламській аравійській культурі, з культурними традиціями інших народів, сприяв розширенню меж арабо-мусульманської культури. Питання про співвідношення між вихідною та довершеною культурою країн Близького Сходу розглядається в працях Ф. Албакової, Г. Гамзатова, В. Черноуса та ін.

Важливим явищем духовного життя будь-якого народу є його філософія. Філософія арабо-мусульманського світу має тісний зв'язок з книжною мудрістю та знаннями. Зародження філософії Близького Сходу відбувалося на основі популярної в ті часи перекладацької діяльності, центром якої став Багдад, де правив халіф аль-Мамун. Тоді було створено «Будинок мудрості», велику бібліотеку з тисячами рукописних книг різними мовами, зокрема й арабською. Наприкінці IX ст. в арабо-мусульманському світі стали доступними для всіх філософські й наукові вчення античності, насамперед Аристотеля та Платона. Це сприяло проникненню ідей античних мислителів і до країн Західної Європи

на початку XII ст. Філософія країн Близького Сходу являла собою ідеї космізму. Мислителі вірили в те, що всі явища та події, які відбуваються на землі, залежать від процесів небесних. Однією з домінантних стала ідея про результат Множини з Єдиного, повернення Множини в Єдине і присутність Єдиного у множині [3, с. 48].

Яскравими представниками арабської філософської школи були Аль-Фарабі, Омар Хайям, Ібн Сіна, Ібн Рушд. Вони вивчили філософські праці античності, починаючи від Аристотеля, і внесли до них певні зміни, висловивши власні погляди на світ і суспільство. Арабська філософія пропагувала віру в силу освіти. На велику повагу заслуговували люди освічені. Людський розум був творцем найвідоміших праць з точних наук, а також духовно необхідних предметів, зокрема естетики, етики, літератури та музики. Ця особливість свідчить про енциклопедичність філософії країн Близького Сходу. Якщо звернутися до математичних досягнень, то слід згадати Мохаммеда аль-Хорезмі, який розробив систему числення. Крім того, були закладені основи тригонометрії, з'явилися перші згадки про оптику як одне з явищ майбутньої фізичної науки. Почали працювати обсерваторії, і, як наслідок, Омар Хайям провів реформу календаря. Не оминув прогрес і медицину, оскільки вона була важливою для філософів. Посилився інтерес не тільки до людського розуму та світобачення, а й до анатомії. Діяльність саме арабського філософа-медика Авіценни посіла центральне місце в медицині. Він вивів лікарську справу на новий рівень, за що й отримав звання «князя лікарів». Усі досягнення близькосхідних філософів зазнали подальшого розвитку в країнах Західної Європи, що свідчить про тісні міждержавні відносини.

Якщо звернутися до головних духовних властивостей людини, то найвищими визнавалися чесність і гідність. Але за певних обставин вони могли обернутися проти самої людини, нерідко перетворюючись на боягузтво й нерозсудливість. Філософи проводили паралелі, зіставляючи дві риси, – щедрість і жадібність, скромність і зухвалість, розум і бездумність. Кожна людина знаходила в собі певні прикмети, що не завжди збігалися з тим переліком основних чеснот, який пропонували філософи. До того ж, перелік цей був у мислителів різним. Наприклад, Аль-Газалі вважав, що кожна людина має уособлювати мудрість, справедливість і хоробрість. Ібн аль-Мукаффі наділяв героїв своїх творів п'ятьма особливостями: «Я маю п'ять властивостей, що стануть у пригоді всюди: скрасять самотність на чужині, зроблять неможливе доступним,

допоможуть знайти друзів і багатство. Перше – це миролюбність і доброзичливість, друге – ввічливість і вихованість, третє – прямота й довірливість, четверте – шляхетність вдачі й п'яте – чесність у всіх вчинках» [4, с. 88].

Ще в середньовіччі була поширена думка про те, що всі задатки людини можна змінити впродовж життя, завдяки вихованню й навчанню. У процесі виховання, одним зі способів якого вважалося тренування, особистості показували, як вона може практично застосувати теорію та весь багаж знань, що накопичила раніше. Якщо людина була жорстокою й ненависною, то з нею поводитися лагідно, їй допомагали в скруті, тим самим даючи зрозуміти, що на зло не треба відповідати злом. З часом особистість звикала до позитивного ставлення до себе й виховувала в собі такі ж гарні риси. Аль-Газалі радив усім правителям тренуватися, щоб удосконалити себе та свій внутрішній стан і завдяки цьому покращити ситуацію в країні.

Подальша історична доля народів і націй, що населяли велику територію Близького Сходу та Центральної Азії, безпосередньо була пов'язана з загарбницькими війнами, крахом імперій, швидким процесом руйнування традиційного способу життя під тиском західної цивілізації, неухильною колонізацією східних регіонів. Це був посткласичний період у розвитку культури, а також час певного «духовного безпліддя» (Х. Джебран). У таких обставинах важливою була наявність первісної основи – історичної та культурної спільності, самобутньої арабо-мусульманської традиції.

З другої половини XIX ст. розпочинається відродження культури арабо-мусульманського Сходу, і цей процес триває й у XX ст. Зазначений період характеризується більш послідовною та більш глибокою взаємодією між типами західної та східної цивілізацій, що проявляється в соціальних, економічних, політичних та ідеологічних сферах, які сприяли еволюції світської культури. На кінець XIX ст., коли посилюється протидія східній колоніальній політиці західних держав, припадає період Просвітництва. У цей час дослідники прагнули зробити певний внесок у вищі духовні надбання західної цивілізації. Ідея реформації була однією з провідних у мусульманському просвітництві. Освіта та релігія тісно перепліталися з філософією та літературою, чим, власне, можна пояснити ідеали реформації. Значно збагатив духовну культуру та літературу іранських народів Мухаммад Ікбал (1877–1938) – видатний індійський поет, філософ, релігійний реформатор. Серед мусульманських інтелектуалів він мав великий авторитет, був духовним учителем і поетом. Ікбал звернувся до традиційного

суфізму у філософії, який утверджує ідею возвеличення людини й миротворення в ім'я всіх.

Доказом відродження арабської культури стала праця Х. Джебрана (письменник, філософ і художник, який емігрував із Сирії до США). Знаний представник літературного й філософського арабського романтизму, він створив ідеал людини, який поєднує в собі духовну спадщину арабо-мусульманської традиції з розумінням світу й самопізнанням у напрямі суфізму. Х. Джебран, спираючись на умовивід – «самопізнання – мати всіх знань», закликав вести духовний діалог з представниками великої західної та російської культур (Вольтер, О. Бальзак, У. Шекспір, М. Сервантес, Л. Толстой). У 1977 році в Мецці відбулася перша Всесвітня конференція, присвячена мусульманській освіті. Вона засвідчила, що в ХХ ст. розвивати ісламську культуру й виховувати молодь необхідно із залученням духовних багатств і досягнень світової цивілізації.

У 70-х роках ХХ століття основною ідеєю став виклик ісламському світу. С. Наср, автор книги з історії ісламської філософії, колишній ректор Тегеранського університету, переконував, що, незважаючи на певне засилля західного атеїзму, нігілізму й психоаналізу, ісламський світ повинен звернутися до суфізму та Корану, які мають стати джерелом розв'язання важливих історичних і гуманітарних проблем [6, с. 160]. Сьогодні питання світогляду арабо-мусульманського світу продовжують вивчати не лише філософи Близького Сходу, а й українські дослідники.

Отже, викладений вище матеріал дав змогу дійти певних висновків. Країнам Близького Сходу належить одне з провідних місць у світі. Славляться вони не лише своїми звичаями і традиціями, а й різноманітними поглядами людини на світ. Вони спираються на духовні здобутки людства й тим самим забезпечують злагожені відносини в суспільстві та правлінні. Якщо порівняти країни Сходу й Заходу, то в перших можемо спостерігати прагнення

до побудови ідеального суспільства. З цієї метою створюються всі необхідні умови, щоб особистість з дитинства виховувала в собі позитивні риси, які надалі забезпечать їй мирне проживання в країні та взаєморозуміння з соціумом.

Стрижнем культури цього народу є його віра. З давніх-давен і дотепер араби славлять Бога, його існування, вірять, що він впливає на людські долі. Основою арабо-мусульманської релігії є іслам і його п'ять стовпів (п'ятиразова молитва), хоча в процесі війн і міграцій араби пізнавали релігії й інших народів. Ісламізація передбачала вивчення Корану, який заборонялося перекладати. Саме ця заборона й зумовила розвиток освіти в країнах Близького Сходу, насамперед, арабської мови, вивчення якої стало обов'язковим. Знання мови давало можливість вільно спілкуватися, вести успішну торгівлю, робити кар'єру держслужбовця, а також сприяло поширенню арабо-ісламської культури.

Давні філософи близькосхідних країн найбільше цінували книжну мудрість і знання. Через арабський Схід на Заході поширилася антична філософська спадщина. Філософія країн Близького Сходу ґрунтується на ідеї космізму та ідеях «Множин та Єдиного». Філософські вчення давніх арабів сприяли розвитку науки загалом, адже, як відомо, саме їм належать найвідоміші світові наукові досягнення в різних галузях.

Сучасні філософи продовжують досліджувати питання арабо-мусульманського світобачення, вивчаючи доробки як сучасних мислителів і науковців Близького Сходу, так і основоположників арабо-мусульманської культури. У їхніх працях чітко визначається роль цього народу на світовій арені, з'ясовуються особливості його розвитку, висвітлюються досягнення у творчій самореалізації, а також духовно-культурні надбання. Отже, країни Близького Сходу були й залишаються в центрі уваги вчених, оскільки мають значний вплив на соціально-економічні й науково-культурні міжнародні відносини.

Список використаних джерел

1. Батунский М. А. Ислам как тотальная система регуляции / М. А. Батунский // Сравнительное изучение цивилизаций: Хрестоматия. — М., 1999. — 579 с.
2. Башнянин Г. І. Соціально-економічні погляди видатного арабського вченого Ібн Хальдуна / Г. І. Башнянин // Історія економічних вчень : навч. посіб. рек. МОНУ / за ред.: Г. І. Башнянина і А. М. Ващишина. — Львів, 2011. — С. 85—87. — (Вища освіта в Україні).
3. Галаганова С. Г. Восток: традиция и современность / С. Г. Галаганова // Запад и Восток:

References

1. Batunskii, M. A. (1999). *Islam as a total system of regulation*. In : *Comparative study of civilizations : Reader*. Moscow. [in Russian]
2. Bashnianin, H. I. (2011). *Socio-economic views of an outstanding Arab scientist Ibn Khaldun*. In : *History of economic teachings : study guide*. Ed. by H. I. Bashnianin, A. M. Vashchyshin. Lviv, 85—87. [in Ukrainian]
3. Galaganova, S. G. (1993). *The East : tradition and modernity*. In : *The West and the East : tradition and modernity*. Moscow : Znanie, 47—53. [in Russian]

- традиции и современность. — М. : Знание, 1993. — С. 47—53.
4. Грюнебаум Г.-Э. фон. Основные черты арабо-мусульманской культуры / Г. фон Грюнебаум. — М. : ГРВЛ издательства «Наука», 1981. — 217 с.
 5. Ель Гуэссаб К. Принципи соціально-філософського аналізу арабо-мусульманського світогляду / Ель Гуэссаб К. // Культурологічний вісник : науково-теоретичний щорічник Нижньої Наддніпрянищини / головн. ред. Воловик В. І. — Запоріжжя, 2006. : Історія Запорозького козацтва, краєзнавство, археологія та етнографія. — Вип. 16. — С. 153—157.
 6. Левчук Л. Т. Історія світової культури. Культурні регіони: навч. посібник / керівник авт. колективу Л. Т. Левчук. — [3-тє вид., перероб. і доп.]. — Київ : Либідь, 2000. — 520 с.
 7. Степанянц М. Т. Философия зарубежного Востока XX века / М. Т. Степанянц // История восточной философии. — М. : ИФРАН, 1999.
 8. Степанянц М. Т. Философские аспекты суфизма / М. Т. Степанянц. — М. : Наука, 1987. — 190 с.
 9. Федоров А. А. Введение в теорию и историю культуры: Словарь / А.А. Федоров. — Уфа : Гилем, 2003. — 320 с.
 10. Эль Гуэссаб К. Арабская культура как социальный феномен / Эль Гуэссаб К. // Культурологічний вісник : науково-теоретичний щорічник Нижньої Наддніпрянищини / голов. ред. В. І. Воловик. — Запоріжжя, 2014. — Вип. 32: Історія Запорозького козацтва, археологія, краєзнавство та етнографія. Міжнародні відносини і новітня історія. Філософія, соціологія, педагогіка і психологія. — С. 172—176.
 4. Grunebaum, G.-E. von (1981). *The main features of the Arab and Muslim culture*. Moscow : GRVL Publishing “Nauka”. [in Russian]
 5. El Guessab, K. (2006). Principles of socio-philosophical analysis of the Arab and Muslim worldview. *Bulletin of culturology : scientific and theoretical annals of Nyzhnia Naddnyprianshchyna*. Zaporizhia : History of Zaporizhia Cossacks, local study, archeology and ethnography, Issue 16, 153—157. [in Ukrainian]
 6. Levchuk, L. T. (2000). *History of the world culture. Cultural regions : study guide*. Kyiv : Lybid'. [in Ukrainian]
 7. Stepaniants, M. T. (1999). *Philosophy of the foreign East in the XX century*. In : History of oriental philosophy. Moscow : IFRAN. [in Russian]
 8. Stepaniants, M. T. (1987). *Philosophical aspects of Sufism*. Moscow : Nauka. [in Russian]
 9. Fedorov, A. A. (2003). *Introduction to the theory and history of culture : Dictionary*. Ufa : Gilem. [in Russian]
 10. El Guessab, K. (2014). The Arab culture as a social phenomenon. *Bulletin of culturology : scientific and theoretical annals of Nyzhnia Naddnyprianshchyna*. Zaporizhia : History of Zaporizhia Cossacks, local study, archeology and ethnography, Issue 32, 172—176. [in Ukrainian]

Відомості про автора:**Ель Гуэссаб Карім**

karimk@ukr.net

Запорізький національний університет,
вул. Жуковського, 66, м. Запоріжжя, 69600, Україна
doi: 10.7905/vers.v1i5.1124

Information about the author:**El Guessab Karim**

karimk@ukr.net

Zaporizhia National University,
66 Zhukovskiy Street, Zaporizhia, Zaporizhia region,
69600, Ukraine
doi: 10.7905/vers.v1i5.1124

*Надійшла до редакції: 07.07.2015 р.**Прийнята до друку: 28.08.2015 р.**Received at the editorial office: 07.07.2015.**Accepted for publishing: 28.08.2015.*